

БЕШКЕМПИРОВА А.И.

ЖБаласагын ат. КУУнун доценти

Бишкек шаары

БЕШКЕМПИРОВА А.И.

КНУ им. ЖБаласагына

г. Бишкек

BESHKEMPIROVA A.I.

J.Balasagyn KNU, Bishkek

К.АСАНАЛИЕВДИН ЖАЗУУ СТИЛИНИН ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ

Своеобразие стиля К.Асаналиева

The originality of the style of K. Asanaliyev

Аннотация: Макалада адабий сынчы Кеңешбек Асаналиевдин эмгектериндеги айрым бир тилдик маселелердин лингвистикалык кызматы иликтөөгө алынат. К.Асаналиевдин адабият менен тилдин, жеке менен жалпынын темасынын, проблемасынын ортосундагы байланышка көңүл буруп, көркөм сөз каражаттарын эркин түшүндүрө алуу деңгээлине көтөрүлгөн тилинин чебердиги менен айырмалангандыгы каралат.

Аннотация: В статье исследуются лингвистические функции языковых проблем в трудах литературного критика Кеңешбека Асаналиева. К.Асаналиев обращает внимание на взаимосвязь между литературой и языком, на темы и проблемы частного и общего, о различии языкового мастерства в свободном объяснении художественной среды.

Annotation: The article studies the linguistic function in some linguistic problems in the works of Keneshbek Asanaliyev. Keneshbek Asanaliyev distinguishes the difference between literature and language, pays attention to the connection between the topic and the problem, personal and general skill of the language level can be easily conveyed by means of artistic word.

Урунттуу сөздөр: референция кубулушу, предикация кубулушу, жазуу стили, коммуникативдик байланыш, каалоо, мотив, жекечелик.

Ключевые слова: явление референции, явление предикации, стиль, письменность, коммуникативная связь, желание, частность.

Key words: the phenomenon of reference, the phenomenon of predication, written style, communication, desire, motive, personal.

Кыргыз адабият таануусунун жана сынынын көрүнүктүү өкүлү Кеңешбек Асаналиевдин эмгектерине токтолуу менен, адабиятчынын тили тууралуу өзүнчө жана атайын иликтөө жүргүзүүнү бүгүнкү күн талап кылып отурат.

Сынчы К.Асаналиевдин чыгармачылыгы көп кырдуу, көп боёктуу. Ал – кыргыз элдик оозеки чыгармачылыгынан тартып, профессионал адабиятка чейин кеңири изилдөөлөр жүргүзүп, адабиятка, маданиятка, илимге зор салым кошуп, кыргыз сынына чыйыр жол салып берген кайталангыс талант. Кыргыз адабий сынынын тарыхында өзүнө гана таандык жеке стили менен, адабият айдыңында профессионалды каадабий ой жүгүртүүлөр менен көз караштарынын айкелин тургуза алган. Белгилүү аалым (чыгарма) айланасында болуп жаткан окуяларды жана абалды катардагы башка адабиятчылардан өзгөчө талдайт, өзгөчө ачыктайт жана окурмандарга таасирдүү, алгылыктуу, эстетикалык кабыл ала турган мурас калтырууга аракет кылат.

“Өнөр алды – кызыл тил” деген макал кыргыз элинин даанышмандыгынын дагы бир айкын далили. Анткени, К.Асаналиевдин кыргыз адабиятында, сынында жасаган ар бир иши анын жан дүйнөсү, тарбияланышы, адабий процесстин оош-кыйыш көп тажрыйбасын өзүнө сиңириши, өз оюн тил

аркылуу таасын, таамай, так, таасирдүү чагылдыра алышына түздөн-түз байланыштуу. Алсак, Ч.Айтматовдун “Жамийла” чыгармасына жасаган талдоосунда: “Данияр бир жерде да Жамийлага өзүнүн сүйүүсү жөнүндө унчугуп, бир ооз сөз менен билдирбейт, баарын ичинде, өзүндө сактайт. Эң акырында Жамийла өзү келип: «-**Бирок, мен айыптуу белем?.. Сенде да айып жок**». Бул чечүүчү сөз. Даниярдын жүрөгүн түпөйлү кылган түйүндүү сырды чечкен сөз.

Реалдуу ситуацияны мындай эле көз алдыга келтирип көрөлүчү. Согуш жүрүп жатат. Бул аялдын эри арадар болуп госпиталда. Жакында келиш керек. Аял болсо башка бирөө менен кетип жатат. Ушундай окуядан кийин кимисидир-бирөө, бул жерде күнөөлүү болуу керекпи, же жокпу. Эл алдында, элдик этиканын алдында, дегеле фронтто жарадар болгон адамдын (ал ким гана болбосун) алдында. Дагы бир жолу айталайбыз, кан күйгөн согуш жүрүп жатат. Албетте кимисидир бирөө күнөөлүү болуш керек, эң ириде жанагы «бирөө» маселен, Данияр.

Азыр дал ушундай кырдаалга Жамийла менен Данияр туш келип отурат. Алар кантип өздөрүнүн күнөөсү жөнүндө ойлонбой коё алат. Айрыкча Данияр. Эл алдында, салт алдында, ал турмак, өзү тааныбаган, бирок өзүнө окшоп, фронтто жарадар болгон солдаттын алдында. Дал ушуну сезген, түшүнгөн Данияр, сүйүү сезими канчалык күчтүү болбосун, канчалык таза болбосун, ал жөнүндө бир ооз сөз айтып, ачыкка чыга албайт. Байкалып тургандай сюжеттин драмалык, психологиялык чыңалышы кандайдыр бир карандай окуялардын өнүгүшүнө эмес, адамдардын өзүн-өзү түшүнүүсүнө андап-билүүсүнө, жоопкерчиликти, күнөөнү сезүү тереңдигине негизделген”, – дейт [Асаналиев К., 1987, 153-154].

Автор окурманга өз көз карашы боюнча жаратылыштын табиятын жана адам баласынын маңызын түшүнүүгө жол көрсөтөт. Ошондой эле анын ички дүйнөсүнүн байлыгы, руханий дүйнөсүнүн тазалыгы, ар дайым акыйкатты жогору көтөрүүнүн артында жүргөн, өзү сезген нерселерди башкаларга жеткирүүгө ышкысы менен күйүп-жанган адабиятчы экендигинен кабар берет. Бул – биринчиден. Экинчиден, ушул микротекстте адабиятчы синтаксистик кайталоо фигурасын колдонот. Кайталоо аркылуу кептин жалпы маанисин, мазмунун аныктоо, түшүнүү процесси башталат. Бул учурда көптөгөн логикалык операциялар: маанилерди, түшүнүктөрдү жалпылоо, анализдөө, топтоштуруу ж.б.у.с. аракеттер жасагандыгынан улам адабиятчынын турмуштук тажрыйбасы, билими чыгарманын маанисин интерпретациялоо, чечмелөө үчүн чоң роль ойногондугу көрүнөт. Мисалы, **“Дагы бир жолу кайталайбыз, кан күйгөн согуш жүрүп жатат. Албетте кимисидир-бирөө күнөөлүү болуш керек, эң ириде жанагы «бирөө» маселен, Данияр”**- дегенде “дагы бир жолу кайталайбыз” деп өзү эскертүү менен эстетикалык кошумча боёк берип, чыгарманын негизги идеясын же сүйүү темасын бөлүп көрсөтүп, тексттин эмоционалдуулугун, экспрессивдүүлүгүн арттырат.

Текстте бири-бирине жакын жайгашкан тыбыштардын, сөздөрдүн, морфемалардын ж.б. бир нече жолу кайталанышы кайталанма фигурасы деп аталат [Усубалиев Б., 1987, 96]. Жогорку мисалда кайталоо белгилеп өткөнүбүздөй, адабиятчынын атайын кептеги ойду күчөтүү үчүн текстке тактоо, эскертүү, таасирлентүү, ишендирүү, көркөмдөө, эмоцияны козгоо максаты менен талдоого алгандыгын көрсөтөт. Демек, айрым учурда кепти кайра кайталоо (проговаривание) ыкмасы жакшы кабыл алуу, эс тутумда бекем сактап, эстеп калууга жакшы жардам берет.

Мына ушундай адабий дүйнөсү терең инсандын оюнда ар дайым адабияттагы жогорку деңгээл турган. Ал ар дайым алга умтулуу менен максат кылганына жеткенге чейин токтобостон аргымак сыяктуу арыш керип чуркайт. Себеби, кыргыз адабиятынын бардык жанрларынан анын тилинин өзүнө жараша көркөмдүгү, жагымдуу бир өзүнө тартуучу күчү жана табигый сыры көрүнөт. Бул сыр Кеңешбек агайдын ар дайым адабият менен тилдин, жеке менен жалпынын темасынын, проблемасынын ортосундагы байланышка көңүл буруп, көркөм сөз каражаттарын эркин түшүндүрө алуу деңгээлине көтөрүлгөн тилинин чебердиги менен айырмалангандыгында.

Алсак, адабият менен тилдин темасынын, проблемасынын ортосундагы байланышка кыргыз тилинде семантикалык ыгы менен жасалган антонимдердин өзгөчө түрү – оксюморондор кездешет. Буларды антонимдердин негизинде пайда болгон стилдик фигура, көркөм ыкма катары да караса болот.

Аны К.Асаналиев өзүнүн “Кыргыз адабий илиминин терминдер сөздүгүндө” “оксюморон” терминин окурманга чечмелеп, мисалдар менен жеткиликтүү түшүндүрөт. “Оксюморон – грек

тилиндеги “акылдуу-кеңкелес” деген сөздөн алынган термин экендигин айтып келип, О.Султановдун “Сен жөнүндө поэма” деген арзуу ырларына мүнөздүү экендигин “Сен бийик, мен анчейин жапыстуруп...” деген саптагы карама-каршы маанидеги сөздөрдүн натыйжасында жаралган оксюморондун мааниси өзүн “жапыс” кылып, “түнгө” окшотуп, өзүн-өзү кемсинтүү, келекелөө эмес, тескерисинче сүйгөнүнүн бийик экенин, жарык, таптаза экенин ого бетер дааналап көрсөтүү максатын көздөйт”[Асаналиев К., Кыдырбаева Р.З., 2004, 350-352]деп, бышыктайт.

Оксюморондук каршы маанилер жогоркудай мүнөздө дайыма чечмелөөнү талап кылып турат. Оксюморонго мүнөздүү лингвистикалык белгилерди, башкача айтканда, алардын пайда болушун, маанисин, таралыш мүнөзүн, жасалышын, сырткы түзүлүшүн аныктоо үчүн аны нагыз антонимдер менен салыштырып кароо абзел. Нагыз антонимдердин түгөйлөрүнүн байланыш катышы алардын ортосундагы семантикалык жалпылыкка негизделсе, оксюморондордун түгөйлөрүндө мындай семантикалык жалпылык болбосун, тескерисинче, алар семантикалык айырмачылыкка негизделерин “жапысты” “түнгө” окшотуп, “бийикти” “жарык, таза” деген сөздөргө карама-каршы коюп түшүндүрүп бергенинде. Мында оксюморон аркылуу адабиятчы сүрөттөп жаткан кубулушка карата өзүнүн жеке мамилесин, пикирин билдирип, окурмандарды тандандыруу менен катар ойлонтууга аргасыздандырат.

Ал эми жеке менен жалпынын темасынын, проблемасынын ортосундагы байланышка К.Асаналиевдин “Роман-эссенин жаралышы” деген макаласында берген көз караштарын, талдоолорун алсак болот:

“Үч илтиктен турган роман эмне жөнүндө?

Баарынан мурда жалпылап айтканда Улуу Ата Мекендик согуш жөнүндө, фашисттик жана коммунисттик идеологиянын кандуу келишпес күрөшү жөнүндө жана дал ошонун натыйжасында элдин башына түшкөн трагедия жөнүндө.

Эки идеологиянын жеткен айыгышкан чекити ырайымсыз канкор атеизмге негизделген. Дал ушул каардуу атеизм эки тараптын ар кимиси өзүнүн гана саясатын дүйнөгө орнотуу максаты жеке адамдын тагдырына адилетсиз трагедия апкелет. “Жертөлөөдө ой толгоо” романында сүрөттөлгөн парадоксалдуу жанаша жаткан эки көрүстөндүн бири горькийлик орустуку, экинчиси ахендик немистики. Экөө тең айыгышкан идеологиялык каршылашуунун курмандыктары.

Мына ушундан улам айтса болот, романдын философиялык доминантасы каардуу согуштун дал чордонунда калган жеке адамдын тагдырын көркөм изилдөөгө багытталган.

Бирок роман өзүнүн структуралык түзүлүшү боюнча бир беткей, бир пландуу примитив эмес, ал кеңири панорамалуу, көп пландуу. Ал баарынан мурда согуштун ар түрдүү кырдаалдарын кеңири сүрөттөйт.

Мындай караганда романдын баш каарманы жаш лейтенант, кийин капитан Байсалов автордун биографиялык учурларын элестетип тургандай сезилет, өзү студент, аспирант, согушка барганда лейтенант ветеринардык кызмат өтөйт. Ооба мунун баары автордун биографиясынан алынган. Бирок А.Алдашев нукура жазуучулук кемеңгерлик менен романдын башкы персонажын өзүнүн жеке чөйрөсүнөн, жеке алкагынан, жеке дүйнөсүнөн алып чыгып жалпы улуттук, ал мезгилдин сөзү менен айтсак, жалпы советтик, ал эми азыркы тил менен айтсак жалпы адамзаттык бийиктикке көтөрүп жатпайбы. Маселенин маңызы дал ушул жерде.”[Асаналиев К., 2002, №6].

Мында адабиятчы жеке менен жалпынын темасын жана андагы проблеманы, б.а. фашисттик жана коммунисттик идеология менен тынч жашоо өткөрүп жаткан жеке адамдын ортосундагы трагедияны, персонаждын жеке жашоосунан, дүйнөсүнөн алып чыгып жалпы улуттук, жалпы адамзаттык проблеманын көтөрүлүшүн критикалык сын көз менен карап, тексттин мазмуну менен терең таанышып, анализдеп талдайт.

Жазууда да, сүйлөөдө да кеп түзүү процесси ишке ашырылат. Ошондуктан, жазуу менен сүйлөө негизинен окшош. Алардын негизги айырмачылыгы түзүлгөн текстти чагылдыруунун каражатында болот. Андыктан К.Асаналиевдин жазуу стили, текстти түзүүдө сөз айкаштарын, сүйлөмдөрдү куруудан мурда айтуучуда себеп (мотив) пайда болот, б.а., текстти ачык-айкын берүүгө ички, психологиялык стимул, түрткү жаралат. Бул учурда “Эмне үчүн, кандай максатта сүйлөшүм керек?” деген суроо алдыга коюлуп, жообу аныкталат. Мисалы, автор чу дегенде эле макаланын башталышын: “Үч илтиктен турган

роман эмне жөнүндө?” – деп баштайт. Бул коммуникативдик байланышты, каалоону жаратат. Ал – Асаналиевдин жазуу стили. Анын ар бир макаласынан дал ушундай мотивди жолуктурасың жана анын толук, так, ишенимдүү жообун да ала аласың. Ушундан улам К.Асаналиевдин сүйлөм куруудагы жекечелигин (индивидуалдуулугун) конкреттүү мисалдын негизинде карап көрөлү.

Мисалы, *“Мына ушундан улам айтса болот, романдын философиялык доминантасы каардуу согуштун дал чордонунда калган жеке адамдын тагдырын көркөм изилдөөгө багытталган.”* деген сүйлөм модалдык жактан жай, мезгилдик мааниси (категория) – өткөн чакта, 3-жакта келди.

Жогорку сүйлөмдө референция жана предикация кубулуштарынын аткарылышы төмөндөгүдөй: референция процесси – анда аң-сезимибиздеги түшүнүктөргө, оюбузга, максатыбызга ылайык сөздөр тандалат. Адабиятчы *“романдын философиялык доминантасы каардуу согуштун дал чордонунда калган жеке адамдын тагдырын көркөм изилдөөгө багытталган”* дегенде *“романдын философиялык доминантасы”* *“романдын философиялык мааниси, башкы идеясы”*; *“каардуу согуштун дал чордонунда калган жеке адамдын тагдыры”* *“заардуу же сүрдүү согуштун дал чок ортосунда же борборунда калган жеке адамдын тагдыры”* деген сөздөрдүн, сөз айкаштарынын (варианттардын) арасынан ойду болушунча так чагылдырган, сүйлөмдүн жалпы мазмунуна ылайыктууларын тандап, оюн так берет.

Текстти түзүүдө аң-сезимдеги түшүнүк референцияланат, ар бир ойду, түшүнүктү туюнта турган сөз тандалып алынып, ал предикацияланат. Предикация – бүтүн бир ойдун тилде грамматикалык жак, чак, модалдуулук категорияларынын жардамы менен чагылышы. Ойдо камтылган окуялар, заттар, аларга болгон мамилелер тилде сөздөр жана грамматикалык категориялар менен туюнтулат. Предикация процессинде ойду жыйынтыктуу берүү менен эң ылайыктуу сөздү тандап алуу сүйлөмдүн маанисинин тактыгына, түшүнүктүүлүгүнө өбөлгө болот.

Демек Кеңешбек Асаналиевдин мыкты адабиятчы, сынчылыгы жана анын текстти талдоодогу оюунун тактыгы, анын сөздөрдү туура тандоо, сүйлөмдү куруу, текст түзүү ыкмасын мыкты өздөштүргөндүгүндө жана анын лексиконунун бай экенинде десек жаңылышпайбыз.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Асаналиев К. Көркөм нарк – Ф., 1987-ж, 153-154-бб
2. Усубалиев Б. Антонимдер жана аларды окутуу. –Ф., 1987. – 96-б
3. Асаналиев К., Кыдырбаева Р.З. Кыргыз адабий илиминин терминдер сөздүгү. –Б., 2004, 350-352-бб.
4. Асаналиев К. Роман-эссенин жаралышы. // Кыргызстан маданияты, 2002-ж. август, №6

Рецензент: Осмонова Н.Ы. - филология илимдеринин кандидаты, Ж. Баласагын атындагы КМУнун доц.м.а .